

Sabrın Kâğıtla Sınandığı Sanat (Kaati’)

Dürdane ÜNVER

MİM Sanat Akademisi, İstanbul, Türkiye,

ORCID: 0000-0002-3007-0259, Email: durdaneunver@mimsanat.com.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 01.11.2021

Kabul: 07.12.2021

Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Kaati’,
Geleneksel,
Sanat.

Kaati’, kâğıt veya deri üzerine çizilmiş yazı veya tezyini motifin özel bir keski ile oyulması ile icra edilen bir süsleme sanatıdır. Türk kâğıt oyması olarak tanımlanan bu sanat, İslam dünyasına Orta Asya kanalından geçerek girmiştir. Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli “Menakıb-ı Hünervaran” adlı eserinde kâğıt oyma sanatının ilk temsilcisinin XV. yy da yaşamış Herat’lı Abdullah Herevi Kaati olduğunu belirtir. Erken Osmanlı dönemi kâğıt oyma sanatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. XVI. yüzyıl tezyini sanatların zirve olduğu bir dönem olmuş, kâğıt oymacılığı da özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. XVII. yy’da üretilen eserler XVI. yy’nın devamı niteliğinde, XVIII ve XIX yüzyıllarda diğer sanat dallarında olduğu gibi batı zevkinin etkisi altında kalınmış, vazoda çiçek figürleri ve oyma yazı türünde eserlerle canlılığını sürdürmeye devam etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ekonomik, sosyal ve askeri sebepler dışı oyma tekniği ile yapılan yazı-resim tarzındaki hat levhaları ile sınırlı kalmış, XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde neredeyse tamamıyla terkedilmiştir. Unutulan bu sanat, 1920 li yıllardan itibaren Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver’in kişisel çalışmaları ile yurt içi ve yurt dışı kütüphane ve müzelerdeki araştırmalarıyla tekrar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Art Where Patience Is Tested With Paper (Kaati’)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 01.11.2021

Accepted: 07.12.2021

Published: 31.12.2021

Keywords:

Kaati’,
Tradition,
Art.

Kaati' is an ornamental art that is performed by carving the lettering or ornamental motif drawn on paper or leather with a special chisel. This art, which is defined as Turkish paper carving, entered the Islamic world through the Central Asian channel. Historian Mustafa Âli from Gallipoli, in his work named "Menakıb-ı Hünervaran", states that the first representative of the art of paper carving is in the XV. He states that he is Abdullah Herevi Kaati from Herat, who lived in the 16th century. Information about the early Ottoman period paper carving art is quite limited. The century was a period when the ornamentation arts were at their peak, and paper carving had its heyday especially during the reign of Suleiman the Magnificent. XVII. The works produced in the XVI century. As a continuation of the 18th century, in the XVIII and XIX centuries, as in other branches of art, it was under the influence of western taste and continued to maintain its vitality with flower figures in vases and carved writings. XIX. Since the second half of the century, economic, social and military reasons have been limited to calligraphy plates in the style of writing and painting made with female carving technique. It was almost completely abandoned in the second quarter of the century.

Atf/Citation:

Ünver D. (2021). Sabrın Kâğıtla Sınandığı Sanat (Kaati’) *Nigarhane Dergisi*, 1, 33-41.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Sanatın hemen hemen her dalında ileri bir seviyeye ulaşmış olan Türklerin Tarih boyunca kâğıt üzerinde geliştirdikleri oymacılık sanatının görkemli ve sıra dışı yapıtları, kaatı' adı altında karşımıza çıkmaktadır.

Kaatı' sanatını, Türk kâğıt oyması olarak tanımlayabiliriz. Farsça " efşan ", Arapça "kaatı' " olarak bilinen, sözlükte ise "kesmek" anlamına gelen kaatı', kâğıt veya deri üzerine çizilmiş yazı veya tezyini motifin özel bir keski ile oyulması işlemidir. Bu işlemden sonra başka bir zemin üzerine, nişasta ve su ile hazırlanıp "muhallebi" adıyla bilinen özel bir yapıştırıcı ile yapıştırılır. Bu sanatla uğraşanlara Farsça "efşanbür", Arapça bireysel olarak çalışıyorsa "katta'" adı verilir. Topluluk halinde yapılan çalışmalarda da "katta'an" olarak isimlendirilir.

Eski devirlerde "katia, kaatı', kağıt, katığ'" olarak belirtilen kâğıt oymacılığının en doğru yazılış şekli "kaatı' " veya " katı' " şeklindedir. Kâğıt oyma işi esnasında eskiden "kalemtraş" veya "nevregen" (Fotoğraf 1) kullanılmaktaydı ancak günümüzde "kretuar" olarak adlandırılan yeni keskilerden ve küçük kıvrık uçlu "tırnak makası'ndan" (Fotoğraf 2) yararlanılır. Bunların dışında oyulan motifleri tutmak için cımbız ve matt adı verilen kesme tahtası da (Fotoğraf 3,4) gerekli malzemeler arasında yer alır. Bu sanatta ebru, aharlı, renkli kâğıtlar, origami ve krigami denilen ince kâğıtlar bu sanatta kullanılan malzemeler arasındadır (Fotoğraf 5,6).

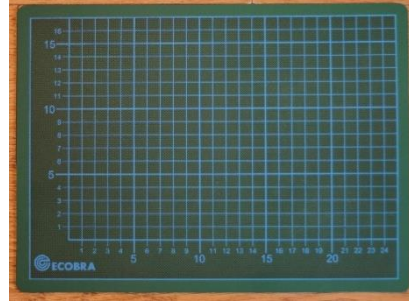

Fotoğraf 1. Kalemtraş-nevregen (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 2. Kretuar-makas (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 3. *Cımbız (Ünver Arşivi)*

Fotoğraf 4. *Matt (Ünver Arşivi)*

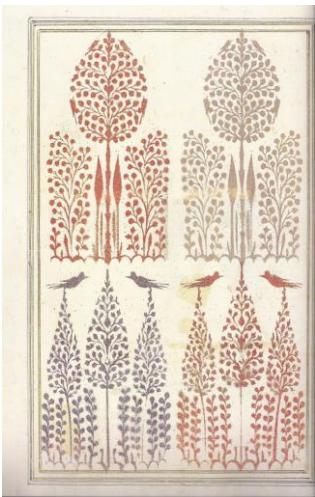

Fotoğraf 5. *Ebru (Ünver Arşivi)*

Fotoğraf 6. *Renkli Kağıtlar (Ünver Arşivi)*

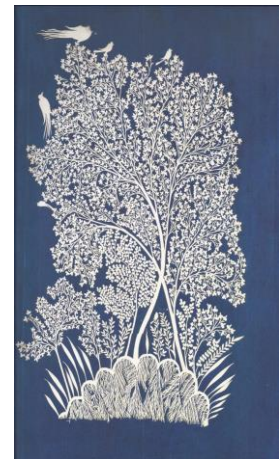
Tarihçiler ilk kâğıt oymaların, Tanrıları anmak için yapılan kurban sunma törenlerinde kullanılan insan ve hayvan figürleri olduğundan bahseder ve başlangıcının milâddan sonraki 200 lü yıllarda halk sanatı olarak Çin’de doğduğunu ileri sürerler. Günümüze ulaşmış örneklerden bu sanatın İslâm dünyasına Orta Asya kanalından geçerek girdiği söylenmektedir. XV.yy başlarında Akkoyunlular (Fotoğraf 7) ve Karakoyunlular (Fotoğraf 8) dönemlerinde kâğıt oyma sanatı farklılıklar göstermektedir.

Fotoğraf 7. *Akkoyunlu dönemi kaatı’ örneği (Ünver Arşivi)*

Fotoğraf 8 . *Karakoyunlu dönemi kaatı’ at tasviri ve ağaç (Ünver Arşivi)*

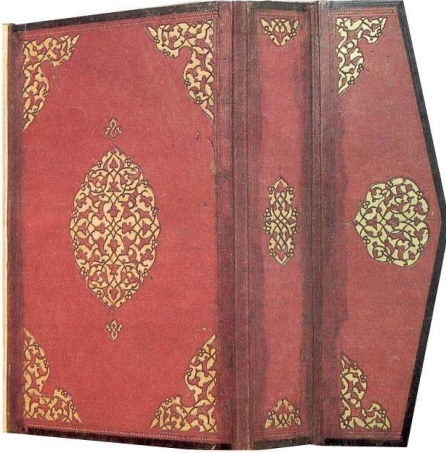

Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli, 1586 tarihli “ Menakıb-ı Hünerveran” adlı eserinde; döneminin

ünlü hattat, mücellit ve süsleme sanatçılarının yaşamları ve sanatları hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir. Söz konusu eserde XV. yüzyılda Herat'ta yaşayan ve Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın himâyesinde çalışan Abdullah Herevi Kaatı'nın, kâğıt oyma sanatının ilk ve en önemli temsilcisi olduğundan bahseder.

XVI. yüzyılda Anadolu Selçuklularının bir devamı olan Beylikler dönemindeki kitap kaplarının içlerinde nadir de olsa görülen oymalı süslemeler bu geleneğin eskiliğini göstermesi bakımından oldukça önem teşkil etmektedir. XV.yy sonları XVI.yy başlarında, yani kitap sanatlarının çok geliştiği devirlerde özellikle Fatih Sultan Mehmed'in özel kütüphanesi için Saray Nakışhanesi'nde hazırlanan ciltlerdeki kaatı' örneklerinde mükemmeliyetin doruğuna ulaşılmıştır (Fotoğraf 9).

XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı kâğıt oyma sanatı, sanatkârları ve yazdıkları hakkında çeşitli eserlerde az da olsa bilgi bulunmaktadır. Âşık Çelebi, yaşadığı dönemin şairleriyle, sanatçıların hayatları, eserleri ve sosyal yaşantılarını anlattığı "Meşairü's- Şu'ara" adlı eserinde, Fatih Sultan Mehmed devrinin sonlarında ismi duyulmaya başlanan ve İbrahim Paşa'nın veziri âzamlığı sırasında üne kavuşmuş olan Efşancı Mehmed'in, bu dönemin en önemli ustası olduğu yazmıştır (Fotoğraf 10).

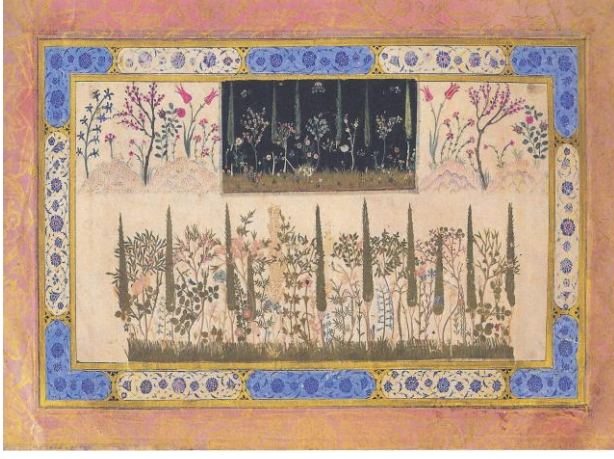

Fotoğraf 9. Fatih dönemi kaatı' cildi
(Ünver Arşivi)

Fotoğraf 10. Nişâpuri Albümü'ndeki kaatı' bahçe
(Ünver Arşivi)

Osmanlı dönemi kâğıt oymacılığı, en parlak dönemini Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sanatta yaşanan bu ihtişamın sebebi, sultanların ilme ve sanata verdikleri önemle doğru orantılı olarak gelişmiştir. Günümüze ulaşabilmiş eserler ve Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilerin çerçevesinde, Saray ve çevresinde kâğıt oymacılığının tam manâsıyla bir sanat dalı olarak ele alındığı ortaya çıkar. XVI. yy. ikinci yarısının en önemli kaatı' saatçısı Mevlevi Bursalı Fahri'dir. Eserlerinde "Fahri-i Bursevi" mahlasını kullanan sanatkârın 1560 lı yıllarda ismi duyulmaya başlamış, II.Selim, III.Murad, III.Mehmed ve I.Ahmed dönemlerinde eserler vermiştir (Fotoğraf 11-11a).

Fotoğraf 11. Bursalı Fahri'ye ait kaatı' bahçe (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 11a. Bursalı Fahri'ye ait dişi kaatı' (Ünver Arşivi)

XVII. yüzyılda yaşanan siyasi ilişkiler neticesinde ülkemizi ziyaret eden batılı seyyahların satın aldıkları albümler aracılığı ile bu sanat Avrupa'ya taşınmış ve orada da benimsenmiştir. Kaat' sanatı Avrupa'da Silhouette (gölge resim) adı altında tanınmaya başlamıştır. Hâlen Avrupa'nın birçok yerinde kendi tarzları ile yalın kat oymalar yapılmaktadır. Bu dönemin çarşı ressamı tarafından yapılmış en önemli kaatı' albümleri arasında Mundy (Fotoğraf 12) ve Kıyafet Albümü'nü (Fotoğraf 13) gösterebiliriz. Aynı dönemde ortaya çıkmış ve kimler tarafından yapıldığı bilinmeyen diğer önemli bir Albümü ise Külliyyat-ı Divanı Selim'dir (Mehmed Selim Divanı) (Fotoğraf 14).

Fotoğraf 12. Mundy Albümü (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 13. Kıyafet Albümü (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 14. Külliyat-ı Divanı Selim (Ünver Arşivi)

XVIII. yüzyılın kaatı'sanatı alanında en önemli temsilcisi ise Edirneli Mehmed Nakşi'dir. Eserlerinde tarih bulunmamaktadır. Edirneli Mehmed Nakşi'nin kullandığı malzeme, yazı üslubu, zemin veya koltuklara yerleştirdiği kâğıt oymalara bakılarak eserlerin tarihlendirmesi tahmin edilmiş, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olabileceği saptanabilir. (Fotoğraf 15) XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan bir diğer önemli sanatçı da Gazneli Mahmud'dur (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 15. Nakşi'nin Kaatı' eseri (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 16. Tuhfe-i Gaznevi'den kaatı' sayfa (Ünver Arşivi)

III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde sanat dünyasında büyük üslup değişimleri yaşanmıştır. Kâğıt oyma sanatındaki değişim diğer sanat dallarında olduğu gibi batı zevkinin etkisi altında kalmıştır. Lale devri eserleri arasında manzara resimleri denilebilecek yeni bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kaatı' sanatında en ilgi çekici olanı 1723 tarihli "Canbazzade Osman" imzalı kâğıt oyma bahçedir (Fotoğraf 17). XVIII. yy. ilk yarısında yaşamış olan Derviş Hasan Eyyûbi ise yaptığı kaatı'

yazı çekmecesi ile bu dönemin zevkini tam anlamıyla eserinde yansıtmıştır (Fotoğraf 18).

Fotoğraf 17. Canbazzade'ye ait kaatı' bahçe (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 18. Derviş Hasan Eyyubi kaatı' yazı çekmecesi (Ünver Arşivi)

Kâğıt oymacılığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda vazo içinde çiçek figürleri ve oyma yazı türündeki eserlerle canlılığını sürdürmeye devam etmiş, bu durum özellikle Osmanlı devlet defterlerinin etiketlerinde gayet iyi bir biçimde çeşitli örneklerle izlenebilmektedir. Ne yazık ki diğer kaatı' örneklerinde olduğu gibi bu eserlerin kimler tarafından yapıldığı halâ bilinmemektedir. Çarşı ressamı ve saray nakışhanelerinde yapılan muhteşem örnekleriyle çok parlak dönemler geçiren kâğıt oymacılığı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik, sosyal ve askeri sebepler nedeniyle yavaş yavaş canlılığını kaybetmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında dişi oyma tekniği ile yapılan yazı-resim tarzındaki hat levhaları ile sınırlı kalmıştır. XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde ise unutulmuştur. Bu dönemin önemli üstadları Osman Rıfki (Fotoğraf 19), Vahdeti ve Amel-i Süleyman'ın (Fotoğraf 20) çalışmaları sanatın idamesi için yeterli olmamış ve az sayıda üretilen eserlerle bir müddet daha yaşamaya devam etmiştir.

Fotoğraf 19. Osman Rıfki'ya ait dişi oyma kaatı' (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 20. Amel-i Süleyman'a ait kaatı' (Ünver Arşivi)

Fotoğraf 21. *Dürdane Ünver'e ait kaatı' Tarihi Yarımada (Üver Arşivi)*

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

XX. yüzyılın çeyreğinde unutulmuş bu sanat, 1920'li yıllardan itibaren Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in kişisel çalışmaları ile yurt içi ve yurt dışı kütüphane ve müzelerdeki araştırmalarıyla tekrar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Medreset-ül Hattatin'de öğrenciliği sırasında (1916-1923) hocası tarafından gösterilen Fahri oyması ilgisini çekmiş, çok etkilendiği bu sanat dalında da araştırmalar yapmıştır. Mekteb-i Güzin'deki hocalığı sırasında, derslerine kâğıt oymacılığını da ilâve eden Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver'in o dönemlerde hazırladığı oyma örneklerinin bazıları Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışladığı defterler içinde yer almaktadır. Süheyl Ünver'in kaatı' ile ikinci karşılaşması, 1927-1929 yılları arasında Paris'deki tıp ihtisası sırasında Bibliotheque Nationale'de bulunan Şark yazma eserlerini incelerken gerçekleşmiştir. Kendisi, XVII. yüzyıla ait bir minyatür albümünün içine yapılandırılan oymalar üzerinde incelemeler yapmış, "Türk İnce Kâğıt Oyma Sanatı" (1980) adlı kitapta bu albümden bahsetmiştir. Kızı Gülbün Mesara'nın yaptığı araştırmalarla bu kitap daha çok geliştirilmiş, 1991 ve 1998 tarihlerinde "Türk Sanatında İnce Kâğıt Oymacılığı" adı altında ikinci ve üçüncü basım gerçekleştirilmiştir. 1968 yıllarında Hollanda'da Leiden Üniversite Kütüphanesi'nde 3000 el yazmasını tarayarak buradaki kaatı' örnekleri tespit eden Süheyl Ünver, bunların bir kısmını da Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'ndaki görevi sırasında haftada bir gün öğrencilerine, tezyinatın yanısıra kâğıt oymacılığının bütün inceliklerini öğreten hoca, bu misyonu emekli olmasına rağmen vefatına kadar aynı kürsüde sürdürmüştür. Kızı Gülbün Hanım, babasının bıraktığı yerden bu bayrağı teslim almış, aynı mekânda Süheyl Ünver Nakışhanesi'nde çalışmalarını sürdürmüştür. İkinci bayrağı ise T.B.M.M. Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde kurulan Geleneksel Sanatlar Eğitim biriminin, Kaatı' Atölyesi'nde Eğitim görevlisi olarak bu sanatın bütün inceliklerini, tarihi bilgilerini, pratik uygulamalarla birlikte Süheyl Ünver'in gelini olarak ben ve asistanım Müjgan Başköylü ile birlikte yürüttük. Daha sonra Küçükçekmece Belediyesi bünyesindeki Güzel Sanatlar Akademisi'nde, danışman hocalığını yaptığım Kaatı' Atölyesi'nde ve eğitimlik yaptığım Mimsanat Akademisi'nde sanatın bütün inceliklerini öğretmeye devam ediyoruz. Proje gurubum ile yaptığımız çalışmalarla, eskiyi kopyadan ziyade çağın uygun yeni tasarımlarla sanatı ayakta tutma gayreti içindeyiz. Bundan 4 sene önce Olgunlaşma / Beylerbeyi-devlet işbirliği ile hazırlanmış olduğum 5 senelik Kaatı' müfredatı, 2 sene önce Milli Eğitim Bakanlığı'nın destekleri ile tarafımdan revize edilerek MEB Çağaloğlu Geleneksel Türk Sanatları Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde eğitim programında yer almıştır. Amacımız, tarihte en güzel örnekleriyle derin izler bırakan sanatı çağımıza uygun yeni tasarımlarla yaşatabilmek, sürdürülebilirliğini sağlamak içindir. Tedrisatımızdan geçen bazı talebelerimizin de, kaliteli tasarımlarıyla sanatı ileriye götürme gayreti içinde olacağından eminim.

KAYNAKÇA

Çağman, F. (2014). Kat'ı Osmanlı Dünyası'nda Kağıt Oyma Sanatı.

Mesara, G. (1998). Türk Sanatında İnce Kağıt Oymacılığı Katı'.